

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΔΙΔΑΚΤΟ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ (του Κωνσταντίνου Σαπαρδάνη)

Σε ένα από τα πιο γνωστά κείμενα του Πλάτωνα, ο Σωκράτης συναντά τον Πρωταγόρα, όπου διαφωνούν για το **αν μπορεί να διδαχτεί η πολιτική αρετή**. Ο Σωκράτης προτείνει ότι δεν διδάσκεται, και σαν απόδειξη αυτού αναφέρει το γεγονός ότι όταν γίνεται συνέλευση της εκκλησίας του

δήμου, ο καθένας μπορεί να πάρει το λόγο, άσχετα με το αν είναι χτίστης, σιδηρουργός, ναυτικός, πλούσιος ή φτωχός. Όλοι λοιπόν θεωρούνται εν δυνάμει ενάρετοι, ακόμα κι αν δεν έχουν διδαχτεί κάποιο σχετικό μάθημα.

Ακόμα και γνωστοί ενάρετοι άνδρες της Αθήνας, όπως ο Περικλής και ο Θεμιστοκλής, δε μετέφεραν την αρετή τους ούτε στους γιους τους ούτε σε άλλους. Όχι βέβαια από έλλειψη προσπάθειας, γιατί δεν είναι δυνατόν να θεωρήσουμε πως ενώ προσέλαβαν δασκάλους για να μάθουν στα παιδιά τους ιππασία, μουσική και αθλητισμό, δεν ενδιαφέρθηκαν να τους μάθουν το πιο σημαντικό, την αρετή, κάτι που μάλιστα θα κόστιζε λιγότερο από όλα τα άλλα αφού θα τους τη δίδασκαν οι ίδιοι.

Ο Πρωταγόρας, που έχει αντίθετη άποψη και καυχιέται ότι γι' αυτό ακριβώς είναι διάσημος – για τις ικανότητές του στη διδασκαλία της πολιτικής αρετής – απαντάει με έναν μύθο. Ο Επιμηθέας είχε αναλάβει τη μοιρασιά δυνάμεων και ιδιοτήτων στα θνητά γένη, και έδωσε σε άλλα ταχύτητα, σε άλλα σωματική δύναμη, σε άλλα μεγάλο μέγεθος και σε άλλα φτερά. Έτσι, όλα ήταν ικανά να τρέφουν τον εαυτό τους και να ξεφεύγουν από τους φυσικούς εχθρούς τους, αλλά και να αντιμετωπίζουν τα στοιχεία

της φύσης. Επειδή όμως ο Επιμηθέας δεν ήταν σοφός, ξέχασε να κρατήσει κάποια δύναμη για τους ανθρώπους και τις κατανάλωσε όλες στα άλογα ζώα, αφήνοντας τον άνθρωπο γυμνό από τρίχωμα και πανοπλία. Ο Προμηθέας λοιπόν, ανέλαβε να διορθώσει το λάθος του αδερφού του και έκλεψε από την Αθηνά την «έντεχνη σοφία» και από τον Ήφαιστο τη φωτιά και τα χάρισε στους ανθρώπους.

Raphael – Η σχολή των Αθηνών (1509-1511) – ο Σωκράτης αριστερά από τις δύο κεντρικές φιγούρες, Πλάτωνα και Αριστοτέλη, όρθιος, με πράσινο μανδύα, στραμένος αριστερά.

Δεν μπόρεσε να τους δώσει όμως την πολιτική αρετή γιατί αυτή βρισκόταν στα χέρια του Δία από τον οποίο δεν μπορούσε να κλέψει. Με τα δώρα αυτά οι άνθρωποι μπόρεσαν να χτίσουν πόλεις και να ανακαλύψουν την ομιλία, να φτιάξουν χρήσιμα αντικείμενα και να λατρέψουν τους θεούς. Μην έχοντας όμως πολιτική αρετή, δεν είχαν δικαιοσύνη, και αδικούσαν ο ένας τον άλλο, και έτσι οι πόλεις διαλύονταν. Ο Δίας τότε φοβήθηκε για τον αφανισμό του γένους μας και έστειλε με τον Ερμή την πολιτική αρετή, δηλαδή την αιδώ (τον σεβασμό) και τη δικαιοσύνη, για να ενώσει τους ανθρώπους. Η εντολή που του έδωσε ήταν να προσφέρει την αρετή σε όλους, ώστε όλοι να μετέχουν, αλλιώς δε θα μπορούσε να υπάρξει πόλη, και μάλιστα να κατοχυρωθεί νόμος να

θανατώνεται όποιος «δεν μπορεί να μετέχει στην αιδώ και τη δικαιοσύνη»[2]322d.

Γι' αυτό λοιπόν, όταν κάποιος μιλάει για τεκτονική ή άλλη τέχνη, πρέπει να αποδεικνύεται ότι είναι γνώστης, ενώ όταν μιλάει για τις υποθέσεις της πόλης δε χρειάζεται απόδειξη γνώσης. Οποιοδήποτε η γνώμη γίνεται ανεκτή, «με τη σκέψη πως αρμόζει να έχουν όλοι την αρετή αυτή, αλλιώς να μην υπάρχουν πόλεις»[2]323a. Εξ άλλου, όταν κάποιος υποστηρίζει ότι δεν γνωρίζει για μια τέχνη και άρα δεν είναι αρμόδιος να πει τη γνώμη του σχετικά με αυτήν, κανένας δεν τον κατηγορεί, ενώ αν κάποιος πει ότι δεν είναι ικανός να έχει χρήσιμη γνώμη για τη διοίκηση της πόλης, κατηγορείται και θεωρείται τρελός, τόσο που όλοι θα περίμεναν και θα απαιτούσαν να πει ψέματα ότι γνωρίζει, ακόμα κι αν δεν γνωρίζει, «με τη σκέψη ότι δεν πρέπει να υπάρχει κανείς που να μη μετέχει σ' αυτή, αλλιώς δεν πρέπει ν' ανήκει στους ανθρώπους»[2]323b-c

Όλα αυτά δε σημαίνουν ότι υπάρχει έμφυτη η πολιτική αρετή στον άνθρωπο, εξ άλλου σίγουρα βρίσκουμε ανθρώπους που δεν είναι ενάρετοι. Ο Δίας έδωσε μόνο τη δυνατότητα της αρετής σε όλους, αλλά κάποιιοι, όπως λέει, «δεν μπορούν» να μετέχουν σε αυτήν. Αυτό σημαίνει ότι χρειάζεται κάποιου είδους προσπάθεια, ότι η πολιτική αρετή κατακτάται με «επιμέλεια»[2]323c. Αυτό οδηγεί τον Πρωταγόρα να πιστεύει ότι η πολιτική αρετή διδάσκεται.

Τι άλλο, λέει, να υποθέσουμε όταν η πόλη τιμωρεί αυτόν που δεν την έχει; Σίγουρα δεν μπορεί να διορθώσει μέσω της τιμωρίας το αδίκημα που ήδη έχει τελεστεί, αλλά τιμωρείται ο άδικος για να μην αδικήσει ξανά ο ίδιος και για να γίνει η τιμωρία παράδειγμα για τους υπόλοιπους ώστε να πράττουν δίκαια. Δηλαδή η τιμωρία θεωρείται διδακτικό μέσο απόκτησης της αρετής.

Είναι όμως έτσι; Η πιθανότητα τιμωρίας όντως συμβάλλει στο να ενεργεί κάποιος δίκαια, και μάλιστα η σιγουριά της τιμωρίας είναι πιο αποτελεσματική από τη σκληρότητά της. Αυτό όμως θα έκανε κάποιον να φέρεται ως ενάρετος, ακόμα κι αν δεν είναι. Τι θα μπορούσαμε να πούμε για αυτόν που ο **μόνος λόγος** που δεν

αδικεί είναι ο φόβος αντίποινων και τίποτε άλλο; Ο δολοφόνος που δεν θα τολμήσει να σκοτώσει μόνο από φόβο φυλάκισης, μπορεί να θεωρηθεί προσεκτικός ή λογικός· αλλά ενάρτεος; Αυτό που ψάχνουμε (αυτό που ψάχνει ο Σωκράτης) δεν είναι μόνο μια δίκαιη συμπεριφορά που δεν θα βλάψει τον συνάνθρωπο (κι αν είναι αρκετή πρακτικά), αλλά η ποιότητα εκείνη που θα αποτρέψει τον κάτοχό της από το να αδικήσει επειδή θα θεωρεί τους υπόλοιπους ανθρώπους ισότιμους του. Είναι η παρουσία της ενσυναίσθησης, δηλαδή η κατανόηση και η συναισθηματική ταύτιση με τον άλλον. Πρέπει δηλαδή ο ενάρτεος, όχι μόνο να μην αδικεί, αλλά να μην θέλει να αδικήσει.

Ο Πρωταγόρας συνεχίζει αντιμετωπίζοντας την παρατήρηση του Σωκράτη για την αδυναμία ενάρτεων ανδρών να μεταλαμπαδεύσουν την αρετή τους στα παιδιά τους. Όλοι προσπαθούν, λέει ο Πρωταγόρας. Οι γονείς οι ίδιοι αλλά και με τη βοήθεια δασκάλων και παιδαγωγών, επιχειρούν να εμφυσήσουν την αρετή στους γιους και τις κόρες τους, και όταν τα παιδιά δεν καταφέρνουν να ανταποκριθούν, τα νουθετούν και τα τιμωρούν, δίνοντας μεγαλύτερη βαρύτητα στη φροντίδα της «κοσμιότητάς» τους παρά στο μάθημα μουσικής ή άλλης τέχνης. Το ίδιο γίνεται και στο σύνολο των ανθρώπων, αφού και οι νόμοι έρχονται να πάρουν το ρόλο των γονεϊκών νουθεσιών για να διορθώσουν τη συμπεριφορά τους.

Το συμπέρασμα του Πρωταγόρα είναι: «Τη στιγμή, λοιπόν, που υπάρχει τόση φροντίδα για την αρετή, και ιδιωτικώς και δημοσίως, παραξενεύεσαι, Σωκράτη, και απορείς για το αν η αρετή είναι πράγμα διδακτό;»[2]326e Με άλλα λόγια, αφού όλοι πιστεύουν ότι η αρετή διδάσκεται, και αφού όλοι φέρονται σαν να διδάσκεται προσπαθώντας να την διδάξουν, άρα πρέπει να διδάσκεται.

Το επιχείρημα προκαλεί μάλλον έκπληξη, αλλά αγγίζει και μια διαίσθηση που όλοι μοιραζόμαστε. Ποιος θα έλεγε ότι δεν επηρεάζονται τα παιδιά από όσα τους μεταδίδουν οι γονείς τους και οι δάσκαλοι; Σίγουρα έχει σημασία η βαρύτητα που θα δώσει ο γονιός στο ποιες αξίες θα αποκτήσουν τα παιδιά του, και η

συνεισφορά του περιβάλλοντος στην ανατροφή είναι δεδομένη και αποδεκτή. Το αντίθετο δε θα σήμαινε ότι δεν έχει σημασία πώς φερόμαστε στα παιδιά μας;

Πηγή

Φυσικά όχι. Το αντίθετο θα σήμαινε, όσον αφορά το πώς προκύπτουν ενάρετοι άνδρες, να πούμε «δεν ξέρω». Τι πιο προφανές αφού ακόμα και αυτοί που δέχτηκαν κάθε δυνατή φροντίδα, ακόμα και στο πιο ιδανικό περιβάλλον, δεν κατάφεραν να γίνουν ενάρετοι; Φυσικά και μπορούμε να προσπαθούμε να φτιάξουμε ενάρετα παιδιά, αλλά η προσπάθεια όχι μόνο δεν συνεπάγεται επιτυχία, αλλά δεν συνεπάγεται, και δεν προϋποθέτει, ούτε τη σιγουριά της γνώσης προέλευσης της

αρετής. Το να συμφωνήσουμε με τον Πρωταγόρα θα σήμαινε το εξής: Ξέρουμε ότι όλοι είναι εν δυνάμει δίκαιοι, αφού ο Δίας έδωσε σε όλους τη δυνατότητα της πολιτικής αρετής. Ξέρουμε ότι κάποιοι δεν μπορούν να μετέχουν σε αυτήν, κάτι που ο Δίας αναγνώρισε, και εμείς τιμωρούμε με εξορία ή θάνατο. Ξέρουμε ότι όλοι πιστεύουν πως η αρετή διδάσκεται γι' αυτό και υπάρχουν δάσκαλοι. Αλλά ξέρουμε και ότι κάποιοι, που είναι εξίσου εν δυνάμει ενάρετοι, μεγαλώνουν στο ίδιο περιβάλλον, και διδάσκονται την αρετή, γίνονται ενάρετοι ενώ κάποιοι άλλοι όχι. Εφόσον λοιπόν όλες οι συνθήκες που αναγνωρίζουμε είναι ίδιες για όλους, και το αποτέλεσμα διαφέρει ανά άτομο, πώς θα μπορούσαμε να πούμε ότι το συμπέρασμα είναι ότι γνωρίζουμε πώς προκύπτει η αρετή, και μάλιστα ότι διδάσκεται; Σίγουρα πρέπει να υπάρχει και κάποιος άλλος παράγοντας που μας διαφεύγει.

Ο Σωκράτης προφανώς το υποψιάζεται αυτό, αφού σίγουρα ξέρει ότι όλοι προσπαθούν να διδάξουν την αρετή και ότι άλλοι είναι ενάρετοι ενώ άλλοι δεν είναι. Και εδώ έγκειται το πόσο παράξενο ακούγεται το επιχείρημα του Πρωταγόρα, αφού λέει μάλλον το αυτονόητο. Σαφώς και δεν μπορεί να υποτεθεί ότι ο Σωκράτης δε γνωρίζει πως οι περισσότεροι θεωρούν την αρετή διδακτή, και ότι νουθετούν τα παιδιά τους για να τα κάνουν «κοσμιότερα», ούτε ότι αγνοεί τη χρησιμότητα των νόμων στην καλή λειτουργία της πόλης με την απαραίτητη τιμωρία όποιων δεν τους υπακούν. Δεν τα αρνείται όλα αυτά, και μάλιστα αλλού εκθειάζει τους νόμους της Αθήνας που την κάνουν την καλύτερη πόλη από τις ελληνικές, και δέχεται την τιμωρία των συμπολιτών του όταν τον καταδικάζουν σε θάνατο (και μάλιστα θεωρεί ότι αν δεν υπακούσει στη λαϊκή εντολή θα καταλυθούν οι νόμοι και ολόκληρη η πόλη).

Δεν αρνείται την επιρροή του περιβάλλοντος στην ανάπτυξη χαρακτηριστικών/ιδιοτήτων/αρετών, αφού στον Κρίτων παραδέχεται ότι και ο ίδιος έζησε την καλύτερη ζωή που θα μπορούσε να ζήσει χάρη στους νόμους της πόλης του και χάρη στους Αθηναίους. Γι' αυτό και μόνο ως ειρωνικό μπορεί να αναγνωστεί το σχόλιό του πως έμεινε γοητευμένος από την επίδειξη λόγων

του Πρωταγόρα και έμεινε αμίλητος «πολλή ώρα» μέχρι να συμμαζέψει τον εαυτό του και να αποκριθεί. «Προηγουμένως δεν πίστευα ότι υπάρχει ανθρώπινη επιμέλεια, με την οποία οι καλοί γίνονται καλοί»[2]328e λέει, και μπορούμε εύκολα να τον φανταστούμε με σηκωμένα φρύδια όταν εκφέρει αυτά τα λόγια.

Ο Σωκράτης λοιπόν δεν αρνείται ότι όλοι είναι δυνατόν να είναι ενάρετοι, αντιθέτως μάλιστα. Το γεγονός ακριβώς ότι όλοι δύνανται να είναι ενάρετοι είναι που κάνει τους Αθηναίους να ακούνε τον οποιονδήποτε στην εκκλησία του δήμου για τα θέματα της πόλης. Το να μην ακούνε μόνο τη γνώμη, για παράδειγμα, αυτών που έχουν μαθητεύσει σε σοφιστές, αλλά να δέχονται και τις συμβουλές ενός τσαγκάρη, δείχνει ότι οι Αθηναίοι θεωρούν πως όλοι είναι δυνητικά ενάρετοι, αλλά και το ότι δεν πιστεύουν ότι η πολιτική αρετή είναι πιο σίγουρο ότι κατέχεται από τους διδαγμένους· άρα δείχνει ότι δεν πιστεύουν ότι εν τέλει διδάσκεται, ακόμα κι αν φέρονται σαν να διδάσκεται προσπαθώντας να την ενσταλάξουν στα παιδιά τους. Πέρα όμως από τη δυνατότητα, υπάρχει και η ικανότητα σε όλους; Προφανώς όχι. Σίγουρα κάποιοι είναι ενάρετοι και κάποιοι όχι, αλλά πώς θα ξέρουμε ποιος είναι ποιος; Και πώς θα διασφαλίσουμε για κάποιον να γίνει ενάρετος αφού ούτε οι μεγάλοι άνδρες δεν μπόρεσαν να μεταφέρουν την αρετή στα παιδιά τους;

Πρωταγόρας (πηγή)

Παραμένει αναπάντητο μέχρι σήμερα το ερώτημα: πώς θα μεγαλώσουμε τα παιδιά μας έτσι ώστε να γίνουν καλοί πολίτες; Οι γονείς βομβαρδίζονται συνεχώς με νέες μελέτες που βρίσκουν συσχέτιση μεταξύ της συμπεριφοράς των γονιών και αυτής των παιδιών τους. Οι γονείς, λένε, που μιλάνε πολύ στα βρέφη τους βελτιώνουν τις γλωσσικές ικανότητές τους, οι ακριβοδίκαιοι γονείς (που τιμωρούν συνετά τα σφάλματα και ενθαρρύνουν τα επιτεύγματα) πλάθουν παιδιά με καλή συμπεριφορά, αυτοί που τους δείχνουν πολύ αγάπη σαν βρέφη μεγαλώνουν παιδιά που έχουν

περισσότερη αυτοπεποίθηση κτλ. Έτσι, το μέγιστο παιδιών γίνεται η ανεύρεση της κατάλληλης συνταγής, και μια εξαιρετικά επίπονη και χρονοβόρα για τους γονείς διαδικασία, με σκοπό τη δημιουργία δίκαιων παιδιών, και με ένα πλήθος από ικανότητες, που κανένας γονιός δεν θα ήθελε να τους στερήσει. Και αν τα παιδιά δεν καταλήξουν στην καλύτερη εκδοχή τους, πρέπει να φταίνε οι γονείς.

Όμως συσχέτιση δε σημαίνει αναγκαστικά και σχέση αιτιότητας. Όλες οι παραπάνω μελέτες παρατηρούν μία συνθήκη (π.χ. πόσο μιλάνε οι γονείς στα βρέφη) και αργότερα μία άλλη (καλύτερες γλωσσικές επιδόσεις των παιδιών), και υποθέτουν ότι η δεύτερη συνεπάγεται της πρώτης. Αυτή η ανάγνωση των πραγμάτων προϋποθέτει ότι ο άνθρωπος είναι μία «λευκή σελίδα», στην οποία καλείται ο παιδαγωγός και το περιβάλλον να συμπληρώσουν γνώσεις, εντολές και απαγορεύσεις που θα οδηγήσουν στη συμπεριφορά που επιθυμούμε (τον Πρωταγόρα φυσικά τον συμφέρει αυτή η θέαση αφού ο ίδιος σαν σοφιστής πληρωνόταν για αυτήν ακριβώς την υπηρεσία). Η διαμάχη για το αν οι άνθρωποι είναι αυτά τα «κενά καλούπια» που καλείται η κοινωνία να γεμίσει για να βγάλει το επιθυμητό προϊόν δεν σταμάτησε φυσικά ούτε στον Πρωταγόρα ούτε στον Πλάτωνα, και ο μύθος του «παιδιού που μπορεί να κάνει τα πάντα» είναι ο κυρίαρχος στη σημερινή κοινωνία με αποτελέσματα που μπορεί να είναι ιδιαίτερα απογοητευτικά για τον γονιό ή και τραυματικά για το παιδί.

Αυτή η ανάγνωση, αυτές οι μελέτες, αγνοούν την γενετική προδιάθεση του ανθρώπου (και, σύμφωνα με τον Steven Pinker, γι' αυτό θα πρέπει να τις αγνοήσουμε πλήρως[3]), που και πάλι ανάγεται στους γονείς αλλά δεν ελέγχεται από αυτούς. Τα παιδιά δεν είναι ικανά για τα πάντα, αλλά έχουν την προδιάθεση να αποκτήσουν κάποιες ικανότητες, και κάποιες άλλες όχι. Κι αν αυτό είναι εύκολα κατανοητό και αποδεκτό όσον αφορά τις διάφορες τεχνικές ικανότητες (αθλήματα, τέχνες, ξένες γλώσσες), είναι πολύ δύσκολο να το αναγνωρίσουμε όσον αφορά την αρετή, την πολιτική ή όποια άλλη, γιατί είναι δυσάρεστο να το παραδεχτούμε.

Τα συμπεράσματα των ερευνών εξ άλλου καταρρίπτονται αν ληφθούν υπόψη είτε υιοθετημένα παιδιά, όπου έχουμε διαφορετικό περιβάλλον ανάπτυξης με παρόμοια αποτελέσματα είτε δίδυμα, όπου έχουμε ίδιο περιβάλλον και ίδιες γενετικές προδιαθέσεις με διαφορετικά αποτελέσματα. Σε τέτοιες περιπτώσεις τα διαμετρικά αντίθετα αποτελέσματα κάνουν κάποιους να συμπεραίνουν ότι όσον αφορά την καλύτερη συνταγή για την δημιουργία ενάρετων ανθρώπων, η ανατροφή από τους γονείς κάνει όλη τη διαφορά, αλλά σε μερικές μόνο περιπτώσεις! Φαίνεται να υπάρχει κάποιο ταμπού για την ανθρώπινη φύση, όταν θα έπρεπε να πούμε πως δεν είμαστε όλοι εκ φύσεως εν δυνάμει στον ίδιο βαθμό άριστοι, ενάρετοι ή πολυπράγμονες, αλλά αντιθέτως, περιορισμένοι από τη φύση μέσα σε κάποια πλαίσια πιθανοτήτων.

Η πρώτη σελίδα του διαλόγου, σε χειρόγραφο αρχαίο κείμενο,
Oxonienis Clarkianus 39

Για να χρησιμοποιήσουμε το μύθο του Πρωταγόρα, ο Δίας δε μοίρασε τη δεινότητα (ή την ικανότητα) της πολιτικής αρετής, αλλά την πιθανότητα άλλοι άνθρωποι να γίνουν ενάρετοι και άλλοι άδικοι. Οι θεοί βέβαια δεν παίζουν με ζάρια, γι' αυτό και οι παραλληλισμοί με μύθους αποτυγχάνουν να εξηγήσουν ικανοποιητικά την ανθρώπινη φύση. Και ο ίδιος ο Σωκράτης με τη

σειρά του απευθύνεται στο υπερφυσικό για να εξηγήσει πώς προκύπτει η αρετή, χρησιμοποιώντας τη θεωρία της ανάμνησης.

Εν ολίγοις, η ψυχή είναι αθάνατη, και πριν μετοικήσει στο σώμα ενός ανθρώπου γίνεται μάρτυρας κάποιων γνώσεων, τις οποίες θυμάται κατά τη διάρκεια της ζωής του νέου αυτού σώματος. Το να μαθαίνεις λοιπόν πράγματα, για τον Σωκράτη σημαίνει να τα θυμάσαι (αφού γνώση από το τίποτα δε νοείται) ώστε αν, και μόνο αν, η αρετή είναι γνώση, τότε αυτή δημιουργείται μόνο με τη βοήθεια της ανάμνησης. Αν από την άλλη η αρετή δεν είναι γνώση τότε δε διδάσκεται εξ ορισμού, και μένουμε με το μυστήριο της εμφάνισής της.

Κάπως έτσι ξεκινάει και ο διάλογος του Σωκράτη με τον Μένωνα, σχεδόν 30 χρόνια μετά. Προσπαθώντας και τότε να ανακαλύψει αν η αρετή διδάσκεται, ξεκινάει με την αξίωση ότι για να μπορεί να γίνει αντικείμενο διδασκαλίας η αρετή, πρέπει να είναι κάποιου είδους γνώση. Πώς όμως θα δείξουμε κάτι τέτοιο, αφού δεν μπορούμε να βρούμε καν τι είναι η αρετή; Αυτό που ξέρουμε για αυτήν, είναι πως είναι κάτι καλό. Αν μπορούσαμε λοιπόν να δείξουμε πως όλα τα καλά περιλαμβάνονται στη γνώση, τότε αναγκαστικά και η αρετή θα είναι γνώση, και άρα θα διδάσκεται. Αν από την άλλη υπάρχουν καλά πράγματα που δεν περιλαμβάνονται στη γνώση, τότε μπορεί και η αρετή να είναι ένα από αυτά, μπορεί και όχι.

Αυτό που ξέρουμε για την αρετή είναι πως μας κάνει καλούς και άρα ωφέλιμους. Ωφέλιμα πράγματα είναι η υγεία, η δύναμη, ο πλούτος και άλλα. Όλα αυτά όμως μερικές φορές μας βλάπτουν, ενώ μας ωφελούν μόνο αν κάνουμε σωστή χρήση τους. Οι ανέσεις που προσφέρει ο πλούτος μπορεί να είναι ωφέλιμες αλλά μπορεί να οδηγήσουν σε ακρότητες με την κακή χρήση του. Και αρετές όπως η ανδρεία άλλοτε βλάπτουν κι άλλοτε ωφελούν. Όταν κάποιος τολμά απερίσκεπτα βλάπτεται, όταν τολμά με σύνεση ωφελείται. Άρα όλα τα πράγματα (πλούτος, κάλλος, δύναμη...), αλλά και όσα έχει μέσα της η ψυχή, «αν τα κατευθύνει η φρόνηση καταλήγουν στην ευτυχία, αν η απερίσκεψία, στο αντίθετο»[1]88c. Άρα και η αρετή, που υπάρχει στην ψυχή και είναι ωφέλιμη, πρέπει να έχει

σχέση με τη φρόνηση. Γιατί ό,τι ανήκει στην ψυχή εξαρτάται από τη φρόνηση, και ό,τι άλλο ανήκει στον άνθρωπο εξαρτάται από την ψυχή, άρα ό,τι ανήκει στον άνθρωπο εξαρτάται από τη φρόνηση.

Αφού η αρετή είναι φρόνηση, δεν θα μπορούσαν οι καλοί να είναι τέτοιοι εκ φύσεως, αφού η φρόνηση δεν είναι έμφυτη. Αν οι άνθρωποι ήταν εκ φύσεως καλοί, θα τους αναγνωρίζαμε από μικρούς και θα τους φυλάγαμε για να μην διαφθαρούν, μέχρι να φτάσουν στην κατάλληλη ηλικία για να γίνουν χρήσιμοι πολίτες. Εφόσον λοιπόν δεν είναι καλοί εκ φύσεως, πρέπει να γίνονται καλοί με τη μάθηση, αφού είναι σίγουρο ότι κάποιος την έχουν.

Αν η αρετή μπορεί να διδαχτεί, πρέπει να υπάρχουν δάσκαλοι και μαθητές της. Αν δεν υπάρχουν, δεν είναι. Ο Σωκράτης λέει ότι έχει κάνει τα πάντα για να βρει δασκάλους της αρετής, αλλά δεν μπόρεσε να βρει κανέναν. Παρεμβαίνει στη συζήτηση ο Άνυτος** και ο Σωκράτης ζητάει τη γνώμη του. Του λέει πως αν κάποιος επιθυμεί, για παράδειγμα, να γίνει γιατρός, θα απευθυνθεί σε κάποιον γιατρό, και μάλιστα κάποιον που δέχεται αμοιβή για τη διδασκαλία της γνώσης που λέει ότι κατέχει. Αυτός λοιπόν που θέλει να γίνει ενάρετος, πού θα απευθυνθεί; Προφανώς σε αυτούς που δέχονται αμοιβή για τη διδασκαλία της αρετής, δηλαδή στους σοφιστές. Ο Άνυτος όμως λέει ότι αυτοί διαφθείρουν όσους τους πλησιάζουν.

Ο Σωκράτης απαντάει «αυτό που λες είναι αξιοπερίεργο· γιατί αυτοί που επισκευάζουν τα παλιά παπούτσια κι επιδιορθώνουν τα ρούχα δεν θα μπορούσαν να ξεγελάσουν τον κόσμο ούτε για τριάντα μέρες, αν παρέδιδαν τα παπούτσια και τα ρούχα χειρότερα απ' ό,τι τα πήραν»[1]91d. Ο Σωκράτης άλλη μια φορά καταφέρεται ειρωνικά εναντίον των σοφιστών, τους οποίους θεωρούσε απατεώνες γιατί παρίσταναν ότι ήξεραν πράγματα που δεν ήξεραν, και ζητούσαν χρήματα για τη διδασκαλία τους, τη δυνατότητα της οποίας επίσης αμφισβητούσε. Στον Πρωταγόρα παρομοιάζει τον σοφιστή με «έμπορο ή λιανοπωλητή των εμπορευμάτων με τα οποία τρέφεται η ψυχή»[2]313c, που εξαπατούν τους ανθρώπους διαφημίζοντας αυτά που πουλάνε,

επαινώντας τα μαθήματά τους χωρίς οι ίδιοι να ξέρουν αν προσφέρουν ωφέλεια ή βλάπτουν την ψυχή. Από ποιους λοιπόν μπορούμε να ζητήσουμε τη διδασκαλία της αρετής, αφού δεν υπάρχουν δάσκαλοί της, και άρα ούτε μαθητές της;

Άγαλμα του Σωκράτη μπροστά από την Ακαδημία Αθηνών

Η απάντηση στο πρόβλημα που δίνει ο Σωκράτης είναι ότι προηγουμένως κακώς συμφωνήσανε με τον Μένωνα ότι ο ενάρετος θα είναι τέτοιος μόνο αν πράττει συνετά. Κι αυτό γιατί μπορεί κάποιος να ωφελήσει τους άλλους όχι μόνο έχοντας τη βέβαιη γνώση, αλλά αρκεί να έχει μια σωστή γνώμη. Κάποιος, για παράδειγμα, που ξέρει το δρόμο για μια άλλη πόλη, μπορεί να χρησιμοποιήσει την βέβαιη γνώση του αυτή και να οδηγήσει και άλλους εκεί, και έτσι να τους ωφελήσει. Μπορεί όμως κάποιος να έχει μόνο συμβουλευτεί από άλλον τον καλύτερο δρόμο, να έχει δηλαδή σωστή γνώμη για τον κατάλληλο δρόμο, κι ας μην έχει πάει ποτέ ο ίδιος και χωρίς να τον ξέρει με βεβαιότητα. Το αποτέλεσμα θα είναι το ίδιο, αφού όποιος ακολουθήσει κάποιον από τους δύο θα ωφεληθεί εξίσου. Κατά παρόμοιο τρόπο, οι πολιτικοί ηγέτες δεν χρωστάνε τα επιτεύγματά τους στη γνώση, αλλά ούτε φυσικά στην τύχη. Οι ικανότητές τους, που είναι

σωστές γνώμες και όχι γνώσεις, οφείλονται σε θεία έμπνευση, και όσα σωστά πράγματα λένε, τα λένε χωρίς να το ξέρουν.

Η διαφορά μεταξύ της γνώσης και της ορθής γνώμης είναι το εφήμερο της γνώμης. Όσο οι γνώμες μένουν στον άνθρωπο, τον ωφελούν, αλλά γρήγορα «φεύγουν μακριά από την ψυχή του, ώστε δεν αξίζουν πολύ, ωστόσο κάποιος τις δέσει με τον υπολογισμό του αιτίου τους»[1]98a. Αυτή η αιτία είναι η ανάμνηση, η οποία θα μετατρέψει τη σωστή γνώμη σε γνώση και θα τη μονιμοποιήσει.

Αφού λοιπόν δε διδάσκεται η αρετή, ούτε έρχεται εκ φύσεως, και αφού αυτοί που έχουν την σωστή γνώμη δεν ξέρουν πού την βρήκαν και δεν μπορούν να την μεταδώσουν, και αφού αυτό που τη στερεώνει και την κάνει γνώση είναι μόνο η ανάμνηση η οποία έρχεται επειδή η αθάνατη ψυχή έχει γίνει μάρτυρας της γνώσης πριν εγκλωβιστεί μέσα σε ένα ανθρώπινο σώμα, η αρετή πρέπει «να έρχεται σε όσους έρχεται ως θείο δώρο, χωρίς σκέψη»[1]99e.

Εμείς βέβαια μένουμε με το μυστήριο του τρόπου μετάδοσης της αρετής ούτως ή άλλως, αφού η περίεργη θεωρία της ανάμνησης μόνο ως γοητευτική μπορεί να χαρακτηριστεί, και μάλλον καθόλου χρήσιμη. Ακόμα κι αν απευθυνθούμε στη γενετική για τη δημιουργία ενάρετων ανθρώπων, είναι αδύνατο, τουλάχιστον προς το παρόν, να εντοπίσουμε συγκεκριμένα γονίδια επί τω έργω, πόσο μάλλον να τα εκμεταλλευτούμε, ακόμα κι αν αυτό είναι που επιθυμούμε να κάνουμε.

[1] Πλάτων – Μένων ή περί ανδρείας (εκδ. Κάκτος, 1993)

[2] Πλάτων – Πρωταγόρας ή σοφισταί (εκδ. Κάκτος, 1993)

[3] Steven Pinker – The Blank Slate

Πηγή/φωτογραφίες: Ερανιστής, eranistis.net